

Наша 16 прошлост

ЗБОРНИК РАДОВА

НАША
ПРОШЛОСТ
16

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ КРАЉЕВО

СРЂАН КАТИЋ
Историјски институт, Београд

UDK BROJEVI: 94:622.341(497.11)"
15/16"(093.2)
314.117(497.11)"16"(093.2)
911.37(497.11)"16"(093.2)
ID: 222118924

РУДАРСТВО ЧЕМЕРНА И ТРОГЛАВА (16–17. ВЕК)*

Апстракт: *Рад се бави до сада мало познатим рудником сребра, олова и гвожђа Чемерно, названим по истоименој планини. На основу нових, османско-турских извора утврђени су положај главних рудишта, време када је рудник почео с радом и годишња производња. Посебна пажња посвећена је околним селима која су припадала руднику, као и оним нешто удаљенијим, која су такође имала улогу у организацији пословања. У прилогу је представљен и опис радничког хаса из 1592. године, због јединствене структуре и важних података које садржи.*

Кључне речи: *Османско царство, Смедеревски санџак, Стари Влах, Моравица, рудник, хас, сребро, олово, гвожђе, кнез*

Рудник Чемерно представља велику непознаницу за историографију. Василије Симић га у најопширнијем прегледу историје рударства на овим просторима уопште не помиње.¹ То је први посредно урадио Милан Васић, који је, бавећи се мартолозима, у дефтерима Смедеревског санџака из друге половине 16. века пронашао записе о мартолозима рудника Чемерно.² Потакнут тиме, Симић је припремајући књигу о рударству гвожђа средњовековне Србије и Босне, обратио пажњу и на остатке рударских и топионичарских радова на планинама Чемерно и Троглав. На основу теренских истраживања и ранијих резултата опште геолошке проспекције, направио је карту, коју је назвао „Стари радови на производњи гвожђа на Троглаву и Чемерну” (в. карту бр. 1) и сву пажњу обратио је на пет топионица гвожђа на речицама Дубочица (2) и Лопатница (3), које су се налазиле у подножју Троглава.³

Иако је Симић направио велики број веома корисних карата старих рударских радова широм Србије и Босне, карта Троглава и Чемерна садржи значајне пропусте, који могу да наведу на погрешне закључке.⁴ Из наслова би се тако могло закључити да уцртани свртњеви (окна) означавају места на којима је вађена гвоздена руда. Стари рудари су, међутим, руду гвожђа копали површински, због чега та места, како наводи и сам Симић, још увек нису откривена,⁵ па је извесно да су сви свртњеви на карти настали копањем других врста руде. Сем тога, поред симбола за топионице пише да су то троскишта топионица гвожђа, иако је од 11 уцртаних гвожђе ливено само у поменутих пет, од којих су три топионице на Лопатници биле новијег датума и највероватније су првобитно имале другачију намену.⁶

* Рад је резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царства ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ V. Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951.

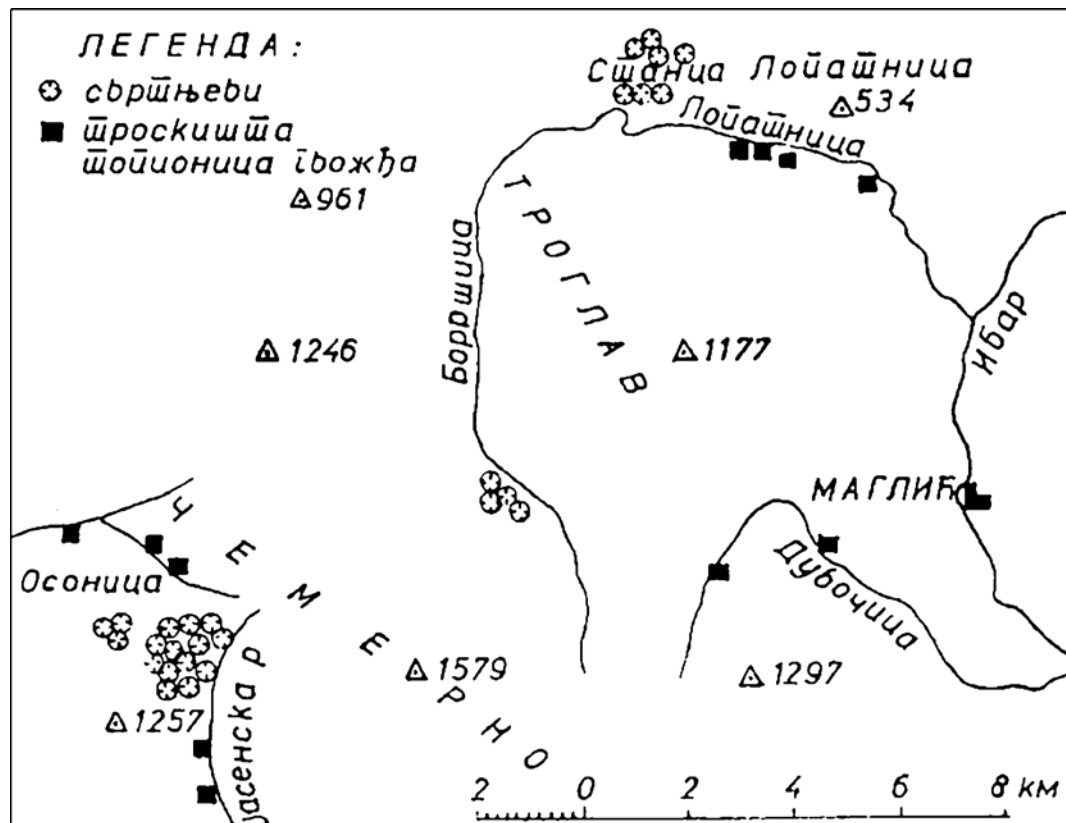
² M. Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vlašću*, Djela, knjiga XXIX, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 17, Sarajevo 1967, 122.

³ В. Симић, *Рударство гвожђа средњовековне Србије и Босне*, Рударски институт Београд 1988, 168–169.

⁴ Сима Ђирковић је у прегледној монографији о старом српском рударству преузео Симићеву карту с истим називом и коментарима, што га је навело да рудник Чемерно не сврста ни међу 50 најзначајнијих рудника на Балкану у 16. веку (С. Ђирковић, „Предузетништво и рударско право”, и „Завршна разматрања: Рударство у развоју земље”, у: *Стари српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 82, 196–197).

⁵ В. Симић, *Рударство гвожђа*, 168.

⁶ На терену су сачувани остаци још неколико топионица, које нису унете у карту. Приликом рекогносцирања екипа Народног музеја из Краљева је 1985. године евидентирала топионице у селима Толишница и Прољаница (Подаци из документације Народног музеја у Краљеву, преузето из:

Карта 1. В. Симић, „Стари радови на производњи гвожђа на Троглаву и Чемерну”⁷

На основу анализе Симићеве карте, јасно је да се главна рударска и топионичарска делатност одвијала на западним обронцима Чемерна, због чега је рудник и назван по истоименој планини.

Формирање одреда мартолоса упућује на експлоатацију племенитих метала, што потврђује и успутна Симићева опаска да је у топионицама на западним обронцима Чемерна топљена оловна руда.⁸ Пошто су стари рудари пратили сребром богате жиле галенита, које су биле присутне на оловно-цинканим рудиштима, у топионицама је, поред сребра, као секундарни производ добијано и олово. То значи да су окна на Чемерну била на оловно-цинканим рудиштима, као и да су топионице на Осоничкој и Јасенској реци произвођиле сребро и олово. На Троглаву је било оловно-цинканих, а можда и бакарних рудишта, која су првобитно опслуживале топионице на Лопатници.

О рударству Чемерна и Троглава у предосманском периоду нема помена у историјским изворима, нема археолошких налаза,⁹ као ни саских назива у локалној топонимији. Познато је само да је рудник радио крајем педесетих година 16. века када је пописиван Смедеревски санџак и када су у вилајетски дефтер први пут заведени мартолоси који су га обезбеђивали.¹⁰ Рудник Чемерно не помиње се у финансијским дефтерима из четрдесетих и већег дела педесетих година 16. века, који садрже податке о закупима неколико десетина рудника широм Румелије. Стога је врло извесно да је отворен непосредно пре или током пописивања санџака 1559–1560. године.¹¹

Тачно време отварања може се одредити на основу података о закупима Чемерна. У Османском царству сви државни приходи, па и они од рудника, издавани су у трогодишње закупе. Они нису скраћивани ни у случају превременог раскида закупа, јер је нови купац морао прво да заврши текући, па тек потом да започне следећи, трогодишњи циклус. У расположивим изворима закупе Чемерна налази-

Д. Булић, *Насеља и сјановништво, „Земље” Моравице (XIV – средина XVI века)*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду 2014, 178).

⁷ В. Симић, *Рударство ивожђа*, 168.

⁸ Исто.

⁹ На касно античко или рано византијско рударење на Троглаву можда би посредно могло да укаже утврђење над Лопатницом, у близини Богутвачке Бање, које датира из тог времена (Д. Булић, *Извештај са сондажних истраживања Богут града, Археолошки њрепег* 2/3 (2004/5) 2008, 72–73).

¹⁰ М. Vasić, *Martolosi*, 122.

¹¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İstanbul, Kamil Kepeci Tasnifi (KK) d. 4989/2, s. 173; BOA, Bâb-ı defteri, Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D.BŞM) d. 20, s. 187; BOA, Maliyeden Müdevver defter (MAD) d. 255, s. 304.*

мо већ шездесетих година: 1564, 1567. и 1570. године.¹² Пошто је три године пре закупа из 1564. рудник радио, а девет година раније (1555) то није био случај, први закуп Чемерна могао је да почне само 1558. године. Сви закупни поменутог рудника почињали су на Невруз, персијску Нову годину, која пада на пролећну равнодневницу, што значи да је почетни датум првог закупа био 21. март 1558.¹³

Чемерно је отворено у време великог полета османског рударства, који је био посебно изражен у Смедеревском санцаку. Током педесетих, шездесетих и седамдесетих година 16. века, у тој провинцији, поред Чемерна отворени су веома значајни рудници: Кучајна (злато, сребро и олово), Мајданпек (бакар) и Бах (гвожђе), као и мањи рудници олова и сребра Авала и Рудиште. С производњом су почеле и ковнице новца у Кучајни и Београду, као и велика постројења за израду гвоздене муниције у Баху и оловне у Руднику, Кучајни и Београду.¹⁴

У 15. и 16. веку примарни рударски производ било је сребро. У неким рудницима оно је обрачувано у топионицама као нерафинисано, а у другима тек након рафинације у чистиљама као чисто сребро. У Чемерну се радило о чистом сребру, чија производња није била велика.¹⁵ До 1570. њен годишњи просек био је око 41 кг, а од тада па до краја века око 51 кг чистог сребра, од којих је десетина припадала држави.¹⁶

У Царству је све произведено сребро одношено у ковнице новца, а у случају Чемерна то је била ковница у Кучајни.¹⁷ Она је одабрана премда је ковница у Новом Брду била знатно већег капацитета и нешто ближа, а разлог је што су Чемерно и Кучајна припадале Београдском, а Ново Брдо Скопском надзорништву царских прихода.¹⁸ Исковане акче враћане су у Чемерно и након што би на име таксе на ковање за државу била одвојена четвртина, преостали новац дељен је власницима сребра.¹⁹

Олово добијено у топионицама припадало је власницима цехова и копачима, а опорезовано је тек приликом продаје, па се због тога не наводи у документима везаним за закупе. Приближна производња олова се стога може одредити само на основу неке будуће анализа руде и оловних троскишта на Чемерну и Троглаву. Олово је имало широку примену, а највише је коришћено у грађевинарству и за израду пушчане и малокалибарске топовске муниције. Највећи купци били су држава и велики задужбинари, док је остатак продаван у самом руднику, или на трговима великих градова. Најближе радионице у којима је прављена муниција биле су у Руднику, па је део олова из Чемерна тамо одвожен.

У другој половини 16. и у 17. и 18. веку, закупу рудника Чемерно припадале су и рудници гвожђа на Троглаву. У условима закупа рудника и хаса Чемерно из 1588. године изричито се наводи да ће купац сопственим средствима отворити нови рудник гвожђа, што указује на то да је вероватно постојао и стари. Било је предвиђено да сав приход од производње гвожђа припадне купцу.²⁰ Према стању топионица и троскишта, може се закључити да је прво отворен рудник гвожђа у близини топионица на речици Дубочици. Гвожђе добијано у тамошњим топионицама обрађивано је у самоковима, о чему сведочи и локални топоним Самоков. Мањи део производње подмиривао је потребе рудника Чемерно за разноврсним алатима и разним потрепштинама од гвожђа, док је већина продавана на локалном тржишту и тржиштима у околини.²¹

Из услова закупа других рудника, види се да је било уобичајено да купац поред гвожђа добије и бакар и злато уколико их је било у руди.²² Изостанак ове одредбе у закупу Чемерна могао би да значи да их на тамошњим рудиштима није било. Ипак, за доношење таквог закључка потребно је више аргумената, тим пре што су на троскиштима Лопатнице нађени трагови топљења бакра.²³

¹² BOA, *İbnü'l-Emin Tasnifi (İE)*, Maden I, No 15; D.BŞM, d. 67, s. 14–15; MAD 654, s. 244, 281.

¹³ D.BŞM, d. 67, s. 14–15; MAD 654, s. 244, 281; MAD 6148, s. 65; MAD 864, s. 5; MAD 2707, s. 2; D.MMK 22453, s. 3; BOA, Bâb-ı Defteri, Baş Mukkataa kalemi defteri (D.MMK) 22703, s. 12–13; D.MMK 22453, s. 3.

¹⁴ С. Катић, „Улога Јевреја у отварању и развоју рудника Кучајна и Мајданпек у другој половини 16. века”, *Годишњак за друшћевну историју*, 1–2 (2001) 7–17; С. Катић, *Рудник Мајданпек XVI–XVIII век, Османски документи о руднику Мајданпек*, Мајданпек 2009; С. Катић, „Тврђава Авала (Гјузелце) 15–18. век”, *Историјски часопис*, LXIV (2015), 253–271.

¹⁵ Чистиља – калхана (*kal-hâne*) рудника Чемерно највероватније се налазила на месту Калиште у осанничком засеку Бошковићи, на којем су учени остаци зиданих објеката и шљаке (Подаци из документације Народног музеја у Чачку, преузето из: Д. Булић, „Земље” *Моравице*, 179).

¹⁶ У недостатку годишњих извештаја о раду рудника, приближну производњу чистог сребра одредили смо према количини која је била уговорена у трогодишњим закупима. До 1570. она је износила 40.000 тебриских дирхема (3,072 гр) чистог сребра (122,88 кг), а од тада 50.000 дирхема (153,6 кг). *İE*, Maden I, No 15; D.BŞM, d. 67, s. 14–15; MAD 654, s. 244, 281.

¹⁷ D.BŞM d. 67, s. 14–15. О кучајнској ковници новца у том периоду види опширније: С. Катић, „Обрачуни ковнице златника у Кучајни из 1562/63. и 1570/71. године”, *Мешовића ираћа (Miscellanea)* 31 (2010) 123–135; S. Srećković, *Akches (Süleyman I Kanuni, 926–974)* Beograd 2003.

¹⁸ Надзорништва су најчешће обухватала територију једног санцака, ређе два, а само је Београдско вршило контролу над закупима – мукатама у четири санцака: Смедеревском, Крушевском, Зворничком и Сремском. Београдском надзорништву припадало је између 20 и 25 закупа: рудника, ковница новца, солана, пиринчаних поља, скела, хасова и разних пореза и такси (MAD 654, s. 1–319; MAD 1838, s. 1–242; MAD 6148, s. 1–152).

¹⁹ D.BŞM d. 67, s. 14–15.

²⁰ MAD 5581, s. 117a–1176.

РАДНИЧКИ ХАСОВИ

²¹ Симић је сматрао да је за ливење топовске муниције коришћено свако гвожђе од кога се могла излити кугла, па је претпоставио да су и у помену- тим топионицама вероватно ливене гвоздене кугле (В. Симић, *Рударство њошћа*, 168). То није тачно јер је за ливење коришћена само руда гвожђа богата никлом, која је гвожђу давала природне одлике челика, што је било ретко, па је стога у Османском цар- ству гвоздена муниција прављена само у неколико рудника.

²² BOA, Maden mukâtaasi kalemî, D.MMK, 22703, s. 13; С. Кагић, „За- купи рудника и хасова Жежна из 1585/6. и 1591/2. године”, *Мешовића ираћа*, *Miscellanea*, XXXIV (2013), 95.

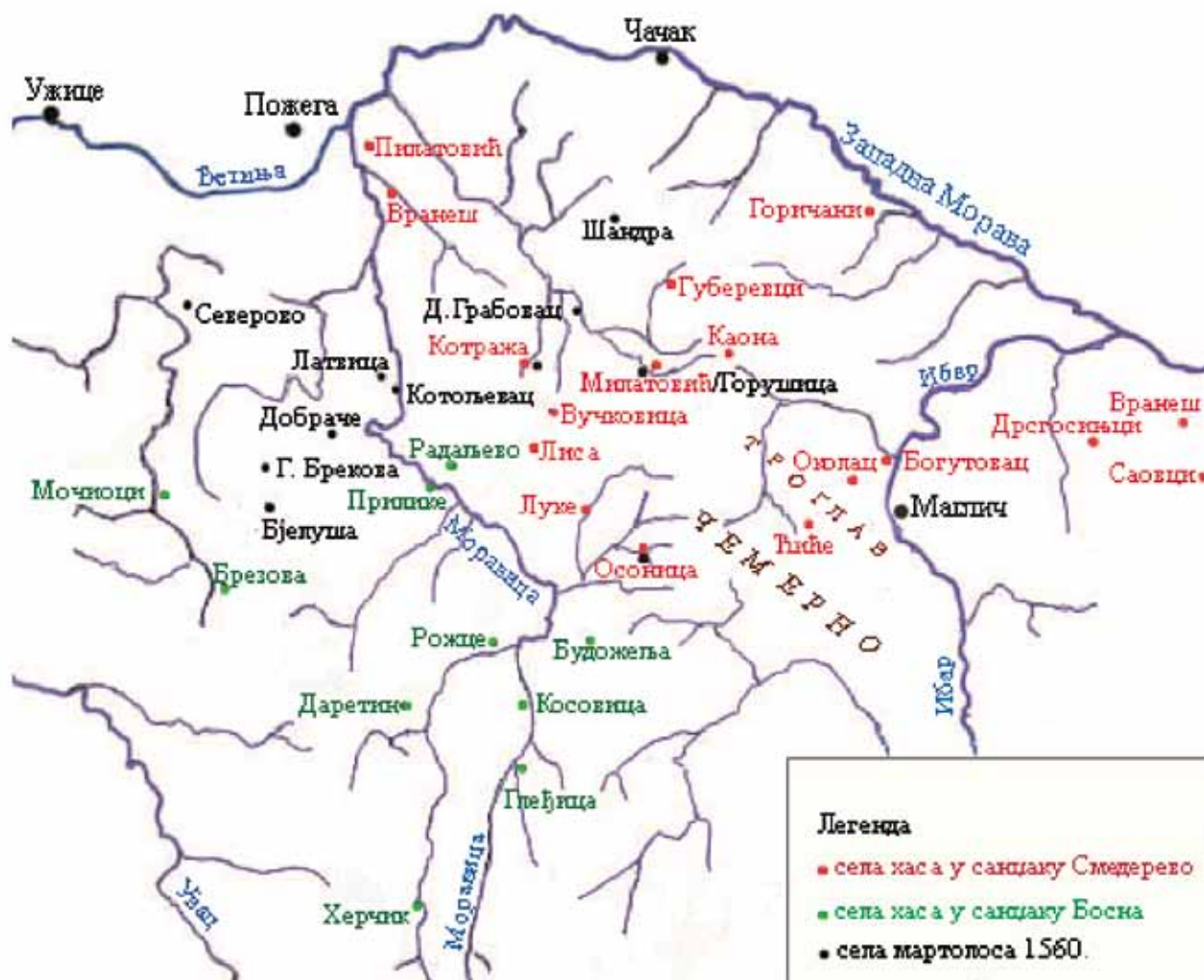
²³ В. Симић, *Рударство њошћа*, 168– 169.

²⁴ Тако су, на пример, на радничком хасу рудника Кучајна, села у Нахији Звизд плаћала само филурију по

У Османском царству сваки значајнији рудник имао је свој раднички хас (*işçi hâs*). Његов статус, међутим, није био исти и зависио је од потреба рудника, броја становника, локалних обичаја и других чинилаца, а било је и случајева и да на- сеља у оквиру истог хаса имају различите обавезе и привилегије.²⁴

Села радничког хаса рудника Чемерно уживала су основне повластице. Била су ослобођена од свих уобичајних намета и ванредних давања (*avariz-i divaniye ve tekalif-i orfiye*), а харач и овчарина су им умањени и разрезани отсеком. Плаћали су ушуре на пољопривредне производе и неке од такси. Поједини становници ра- дничког хаса одлазили су на сменски осмочасовни рад у руднику, по недељу дана, и у том периоду добијали су 15 акчи за трошкове. После неколико недеља одмора поново су позивани на рад у рудник. Они који су били задужени за испоруке по- трошних материјала добијали су по акчу за товар дрвета, а три за товар ђумура.²⁵

Убикација насеља која су улазила у састав радничког хаса Чемерно важна је због утврђивања локације главног и припадајућих рудника, као и путева ко- ришћених за транспорт. Првобитни хас чинила су четири села Смедеревског санџака: Осоница, Горња Лука, Каона (*Каонина*) и Губеревци.²⁶ У неколико доку- мента из шездесетих година 16. века, изричито се наводи да се рудник налази код села Осоница, што се поклапа с најобимнијим остацима рударских радова на Симићевој карти, који су уписани југоисточно од поменутог села.²⁷ У извори-

Карта 2: Раднички хасови Чемерна у другој половини 16. века и села мартоласа 1560.

ма се Осоница назива и Осаница,²⁸ с исквареним варијантама Ошаница, односно Оспаница.²⁹ Из контекста је, међутим, потпуно јасно да се ради о истом селу, па се тако, на пример, у попису санџака из 1572. за становнике села Оспаница наводи да даноноћно обављају службе у руднику Чемерно.³⁰

Горња Лука се налазила поред Осонице, док су села Каона и Губеревци била удаљена од ње 15–20 километара у правцу североистока. То потврђује да су и у раној фази рада рудника Чемерно била отворена и рудишта на северним обронцима Троглава, те да су обе планине већ тада представљале јединствену рударску регију (в. карту бр. 2).

У закупу из 1567. године хас је увећан новим насељима с територије Смедеревског санџака, којих је од тада било укупно 15 и тај број, упркос заменама појединих села, није мењан до краја 16. века.³¹ Ако се упореде пописи радничког хаса у Нахији Пожега Смедеревског санџака из 1572. и 1592. године види се да су за две деценије промењена три села (в. табелу бр. 1). Остала села, која се помињу у оба пописа, имала су исте или незнатно измењене називе, осим када се ради о селу Горушица. Оно се више не наводи у пописима и данас не постоји, а име му је сачувано у називу потока. Пошто тај поток протиче кроз село Милатовићи, које се уместо Горушице наводи у млађем попису, врло је извесно да се радило о истом селу с два имена, или спајању суседних села.

1572.	1579.	1572.						1592.	1572.	1592.
село	село	ку	не	м	б.м	пр	Му	упис	приход	приход
Осаница (д)	Осаница (д)	26	13	3	–	–	–	24	2982	4940
Лиса (д)	Лиса (д)	66	17	1	1	–	1	35	9892	11281
Лопаш	Лопаш	24	2	–	–	–	ч	8	3886	3215
Садовац/Саовац	Саовац ³⁵	21	5	–	–	–	–	14	3801	5190
Вукојевица/Вучковица	Вучковица	17	3	–	–	–	–	15	2770	9080
Скрвић/Ђурковци	Ђурковци	26	3	–	–	1	–	11	4614	3715
Горња Котражица	Котража	22	5	2	–	–	–	17	3961	9355
Доња Лука (д)	Луке (д)	39	–	–	–	1	–	22	5041	6550
Околовац	Околац ³⁶	14	2	–	–	–	1	6	2395	2460
Горичанци	Горичани	13	1	2	1	–	–	6	2362	1980
Богапанац/Богатанац	Богутовац	37	7	1	1	–	2	13	7000	5134
Горушица	Милатовић [и]	20	2	1	–	–	–	9	3070	5190
Ђиће ³⁷	Драгосињци	43	–	–	–	1	–	10	7736	6307
Нејорац	Вранеш[и]	19	2	–	–	–	–	16	3701	9160
Владимир	Пилатовић[и]	29	5	2	1	1	1	9 (2ч)	4560	4005
УКУПНО		416	67	12	4	4	5+ч	215	67 771	87 562

Табела 1.³² Пописи хаса рудника Чемерно у Смедеревском санџаку из 1572.³³ и 1592.³⁴

По распореду насеља, може се закључити да су се становници села: Осоница, Луке, Лиса Вучковица, Милатовићи, Котража, Ђиће, Богутовац и Околац највероватније бавили рударским пословима, док су остала била задужена за снабдевање и транспорт (в. карту бр. 2). Та села простирала су се у два правца, према северозападу, путем ка Пожеги (Лопаш и Пилатовићи) и у правцу истока и североистока, према долини Западне Мораве (Горичани, Драгосињци, Вранеш и Саовци).³⁸

Касаба Чемерно помиње се само у попису хаса из 1592, у вези са таксом на пазар, која је прикупљана у том рударском насељу.³⁹ Поменути касаба није упи-

кући, док су села у нахијама Млава, Тополовнук и Пек–Голубац уживала основну властитоцу, плаћајући порезе по глави (D.BŞM, d. 61, s. 1–88; TD 316, s. 76–122).

²⁵ *İE*, Maden I, 15; MAD 2775, s. 1836; BOA, Evâmir-i maliye kalemi defterleri (D.EVM) 26278, s. 134, 154.

²⁶ MAD 2775, s. 1797–1798.

²⁷ Исто; MAD 654, s. 281.

²⁸ Име Осаница наводи се у пописима радничког хаса Чемерно из 1572. и 1592 (MAD 4552, s. 5; KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 11–12). Тај назив дуго се одржао, па је уписан и на Ђенералштабној карти Краљевине Србије из 1894 (1 : 75 000, Г. 7, Ивањица).

²⁹ Пописи санџака из 1560. и 1572 (BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD) 316, s. 700; TD 517, s. 87–88).

³⁰ TD 517, s. 87. Упореди читање: А. Аличић, *Турски каласијарски пописи*, Чачак 1985, III, 216.

³¹ *İE*, Maden I, No 15; MAD 2775, s. 1797–1798; MAD 654, s. 281; MAD 4552, s. 5; KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 11–12.

³² Скраћенице: дербенд (д), кућа (ку), нежењени (не), мартоло (м), браћа мартоло (б.м), примићур (пр), муслиман (му), читлук (ч), уписани (упис), док су курзивом обележена неубицирана села.

³³ Подаци из два недатирана пописа хаса рудника Чемерно у Нахији Пожега, идентични су с онима из опширног дефтера Смедеревског санџака из 1572. године. Једина разлика је у томе што се у њима изричито наводи да се ради о селима радничког хаса, док су у вилајетском дефтеру уписана као царски хас (MAD 4552, s. 5; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKGM. KKA. TD 388 (425) s. 15; TD 517, s. 86–97).

³⁴ KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12.

³⁵ Данас село Саовци североисточно од Врњачке Бање.

³⁶ Село више не постоји, а име и некадашња локација сачувани су у називу планинског врха Околац (1023 м), на јужним обронцима Троглава.

³⁷ Село Ђиће је запустело још крајем 16. века. Налазило се у близини истоименог планинског врха (1208 м), на јужним обронцима Троглава.

³⁸ MAD 4552, s. 5; TKGM. KKA. TD 388 (425) s. 15; KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12.

³⁹ KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s.12.

⁴⁰ С. Катић, Татјана Катић, „Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковика у 16. веку”, *Историјски часопис* 59 (2010) 197–224; С. Катић, „Закупи рудника и хасова Жежна из 1585/6. и 1591/2. године”, *Мешовитија праћа, Miscellanea*, XXXIV (2013), 85–102.

⁴¹ MAD 2775, s 1189. Постоји и могућност да због специфичности пописа хаса из 1592. године, у којем су наведене само појединачне земљишне дажбине (KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12), у њему није убележен део становника. То се пре свега односи на стручна лица која се нису бавила пољопривредом ни као споредном делатношћу, а поседовала су само окућнице, које нису биле предмет опорезивања.

⁴² KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12.

⁴³ MAD 654, s. 281.

⁴⁴ Село Херчик се у попису села хаса из 1570. наводи самостално, а у пописима Босанског санџака из 1541. и 1604. као дербенд у Нахији Барча, с другим именом Калудра. Приређивачи објављеног пописа из 1604, ово село читали су као Хрчић, а убицирали су га као Калудру северно од Пријепоља (MAD 654, s. 281; MD 211, s. 171; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, II, obradila Snježana Buzov, priredila Lejla Gazić, Sarajevo 2000, 331–332). О селу Ерчеге види опширније: Д. Булић, С. Катић, „Градина Ерчеге, Средњовековни град на Јавору”, *Сйоменница др Тибора Живковића*, Историјски институт, Београд 2016, у припреми за штампу.

⁴⁵ Село Рожце је у попису радничког хаса написано самостално, док се у катастарским дефтерима из 1541. и 1604. наводи као Међуречје с другим именом Рожце (MAD 654, s. 281; TD 211, s. 193; Приређивачи пописа из 1604. читали су ово село као Ружица. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, II, 310–311). Пошто су данас Рокци и Међуречје два суседна села, јасно је да су настали из поменутог, а да је облик Рожце, односно Рожци временом промењен у Рокци.

⁴⁶ MAD 654, s. 281.

сана ни у једном дефтеру Смедеревског, Босанског и Зворничког санџака, а њени житељи нису увршћени међу становнике хаса. То се може објаснити једино посебним статусом места, у којем су живели професионални рудари и рударски стручњаци, ослобођени свих пореских обавеза. Бавећи се османским рударством већ смо се сусрели са сличном појавом, насељем Жежна, које се налазило поред истоименог рудника на планини Рогозни.⁴⁰

На табели бр. 1 уочљив је велики пад броја становника (57,76 %) и повећање прихода за 29,2%. Оваква нелогичност највероватније је била последица преласка на прикупљање дажбина по кући, што је утицало на укрупњавање домаћинстава и стварања породичних задруга, чиме је смањиван број пореских обвезника, али не и укупан број житеља.⁴¹

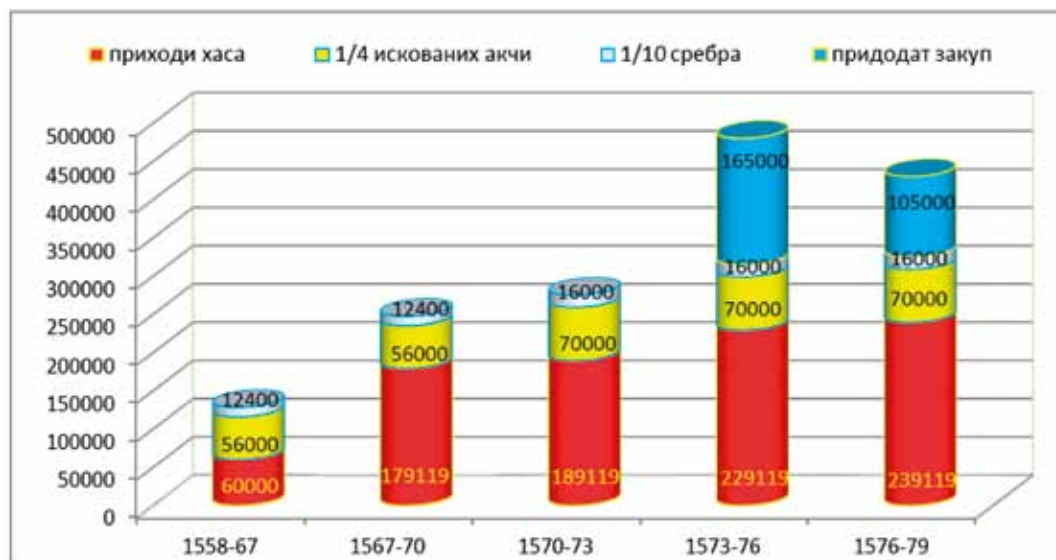
Део становника радничког хаса укључио се у рударске, топионичарске и друге пратеће послове, што је довело до социјалног раслојавања. То најбоље илуструје попис хаса из 1592. године, који је као прилог представљен на крају рада. У њему су забележене појединачне пореске обавезе плаћане за земљишне поседе, које су биле у распону од 85 до чак 860 акчи.⁴²

Поред претходно поменутог радничког хаса у Смедеревском санџаку, рудник Чемерно добио је 1570. године још један раднички хас у Босанском санџаку, који је сачињавало 10 села Нахије Стари Влах у Новопазарском кадилуку.⁴³

Седам села хаса било је у горњем току реке Моравице. Од изворишта и оближњег села Херчик (Ерчеге), које се налазило на левој притоци Ношници,⁴⁴ насеља су се низала низводно: Глеђица, Косовица, Рожце,⁴⁵ Будожела, Прилике и Радаљево. Од Глеђице у правцу северозапада налазила су се још три села: Деретин, Брезова и Мочиоци (види слику бр. 2).⁴⁶ Већина села, гравитирала је ка рудиштирама око Осонице, док се само за Херчик, Брезову и Мочиоце са сигурношћу може рећи да су била задужена за транспорт и обезбеђивање путева. Положај села Брезова и Мочиоци указује на коришћење бочног пута који је повезивао Чемерно и Дубровачки друм. Нахија Стари Влах и њених десет села извесно су припадали руднику Чемерно и крајем 16. века.⁴⁷

Важно је истаћи да је помен Нахије Стари Влах из 1570. најстарији у до сада познатим османским изворима.⁴⁸ У овом случају термин нахија је вероватно имао значење географске, а не административне области, јер се у дефтерима Босанског санџака из 1541. и 1604. године Стари Влах не помиње, а села која су припадала хасу била су уписана у нахијама Моравица и Барча.⁴⁹ Ипак то је важан показатељ да је назив Стари Влах још тада коришћен у народу и влашкој организацији, а био је добро познат и османској администрацији.⁵⁰

У Османском царству сви државни приходи, па и они од рудника издавани су у закупе, који су трајали три године, а од краја осамдесетих година 16. века шест година. У Чемерну је део закупа обрачунаван у чистом сребру, а део је био готовински и потицао је од дажбина убираних у селима радничког хаса рудника.⁵¹ Натурални део представљао је уговорену производњу чистог сребра, од које је држави припадала десетина и четвртина искованог новца. Од отварања рудника до почетка велике инфлације средином осамдесетих година 16. века, поменути приходи повећани су само једном, почевши од закупа из 1570. године (в. графикон бр. 1).⁵²

Графикон 1: *Структура закупа мукаће рудника и хаса Чемерно.*⁵³

Готовински део закупа односио се на приходе с радничког хаса рудника Чемерно у Смедеревском санџаку, који су зависили од броја села, насељености, начина опорезивања, као и већ поменутог пада вредности акче.⁵⁴ На графикону је приметно да су приходи хаса у прва три закупа (1558–67) много мањи него у наредним, а главни разлог је што су до 1567. хасу припадала само четири села, да би се од тада њихов број усталио на 15.

Због економских разлога, рудник и хас Чемерно повремено су издавани у закуп с другим мукатама. У закупу из 1573–76. припојени су им приходи хаса Моравић, док је у наредном то био хас чије име није наведено (в. графикон бр. 1). У другој половини осамдесетих и почетком деведесетих година 16. века у заједнички закуп увршћени су рудници Авала и Рудиште.⁵⁵

Готово сви закупци Чемерна били су муслимани. Њихова доминација у закупничким пословима у односу на хришћане карактеристична је за другу половину 16. века, а била је посебно изражена у новим рударским срединама, попут Чемерна.⁵⁶

Од хришћана се наводи само кнез Рајак у закупу од 1570. до 1573. године. Тај закуп је за Чемерно уједно био и најзначајнији, због чега ћемо му и посветити више пажње. О самом Рајаку нема података у документима који се односе на закуп. Међутим, у попису Смедеревског санџака из 1560. године уписана је белешка у којој се наводи да је читлук у селу Врбице,⁵⁷ који је раније припадао бившем војводи Алију, у власништву кнеза Рајака из Ужица.⁵⁸ Највероватније се радило о истој особи, о чијем богатству сведочи и куповина великог земљишног поседа од санџакбеговог скупљача пореза.

Сви закупци морали су да обезбеде гаранције јемаца. Кнез Рајак их је имао шест. Четворица су били муслимани из махале Часне џамије у Кратову, један муслиман био је из Сарајева, а једини хришћанин Рајко, син Јована, био је из самог рударског насеља Чемерно, што сведочи о Рајаковим разгранатим пословним везама.

Да би договорио услове закупа, кнез Рајак је отпутовао у Београд на састанак са службеницима Београдског надзорништва царских прихода. Он их је обавестио да су села додељена хасу 1567. удаљена од рудника и без довољно радно способног становништва и затражио да се она замене одговарајућим селима, такође с територије Смедеревског санџака. Рајак је предложио и да се од десет села из Нахије Стари Влах, која припада Кадилуку Нови Пазар у Босанском санџаку формира још један раднички хас рудника Чемерно. Он је гарантовао да ће у том

⁴⁷ MAD 5581, s. 117a–1176.

⁴⁸ Стари Влах се као назив административне области први пут наводи тек 1641. године (Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 181–182).

⁴⁹ Нахији Моравица припадала су села: Глеђица, Буджеља, Рожце, Прилике, Радаљево, Брезова и Мочиоци, а Нахији Барча села: Херциг, Косовица и Деретин (MD 211, s. 168–198; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, II, 306–336).

⁵⁰ Приликом формирања мартолоског одреда рудника Бах ферманом од 12. 3. 1573. године, утврђено је да локални мартолози плаћају дажбине „по обичају Старог Влаха” (R. Anhegger, *Martoloslar hakkında*, Türkiye Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Türkiye Enstitüsü tarafından çıkarılır, cilt VII – VIII, 1940–1942, cüz 1, İstanbul 1942, 314; M. Vasić, *Martolosi*, 133). И у овом случају се такође мисли на шири географски простор, чији су становници плаћали влашке дажбине.

⁵¹ D.BŞM, d. 67, s. 14–15, 18; MAD 654, s. 244, 281; MAD 864, s. 5; MAD 2707, s. 2; MAD 5581, s. 117a–1176; MAD 6148, s. 65; D.MMK 22453, s. 3; D.MMK 22703, s. 12–13.

⁵² *İE*, Maden I, No 15; D.BŞM, d. 67, s. 14–15; MAD 654, s. 244, 281. Захваљујући инфлацији иста количина сребра 1570. вредела је 16.000, а 1592. године 27.969 акчи (KK, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12. О инфлацији у поменутом периоду види: Ş. Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2000, 131–148).

⁵³ Графикон обухвата само првих седам закупа, јер су се у том периоду одиграле најважније промене везане за приходе мукате Чемерно.

⁵⁴ Приходи 10 села из Нахије Стари Влах извесно нису припадала закупу рудника Чемерно, као ни Београдском надзорништву. Они су вероватно представљали посебан закуп, који је био у надлежности финансијских институција у Босни.

⁵⁵ MAD 5581, s. 117a–1176.

⁵⁶ D.BŞM, d. 67, s. 14–15, 18; MAD 654, s. 244, 281; MAD 864, s. 5; MAD 2707, s. 2; MAD 5581, s. 117a–1176; MAD 6148, s. 65; D.MMK 22453, s. 3; D.MMK 22703, s. 12–13.

⁵⁷ Данас вероватно Врбице, приградско насеље Ариља.

⁵⁸ TD 316, s. 491. Упореди читање: А. Аличич, *Кашастарски њојиси*, III, 117.

⁵⁹ MAD 654, s. 281.

⁶⁰ Тако је, на пример, у два закупа Чемерна (1579–1585) за поправку цамије султана Сулејмана у касабџи Рудник исплаћено укупно 50.000 акчи, док је у три закупа (1576–1585) за тромесечне припадности азапа у тврђави Смедерево исплаћивано по 44.431 акча (D.BŞM, d. 67, s. 14–15).

⁶¹ D.BŞM, d. 67, s. 14–15, 18; MAD 5581, s. 117a.

⁶² У поменутом закупу из 1570. године, Мехмед син Ибрахима и Мемџи син Мустафе из махале Часне цамије у Кратову преузели службе емина и писара у Чемерну с дневницама од 12 и 5 акчи, од којих је 10 исплаћивано из прихода рудника, а 7 од хаса (MAD 654, s 281).

⁶³ М. Vasić, *Martolosi*, 122.

⁶⁴ TD 316, s. 471, 492, 499, 501, 522. Васић није уочио мартолозе у Добрачи, Северово је читао као Шљиварево, а Котољевац као Кулиновчу (М. Vasić, *Martolosi*, 122).

⁶⁵ TD 316, s. 691–692, 700, 713–714.

⁶⁶ TD 316, s. 471, 492, 499, 501, 522, 691–692, 700, 713–714.

⁶⁷ Скраћенице су: мартолоз (м), син мартолоза (с. м), брат мартолоза (б. м) и братанац мартолоза (бр. м).

⁶⁸ Данас део села Горачићи.

⁶⁹ Данас село Бреково.

⁷⁰ Село се налазило у атару села Милатовићи или поред њега.

⁷¹ Доњи Грабовац се највероватније налазио у атару села Вича, у којем постоје потес и извор Грабовац (К. Јовановић, *Горње Драјачево, антропо-географска промена*, СКА, Сремски етнографски зборник, књига XI, *Насеља српских земаља*, књига V, Београд 1908, 401). Сем тога, наведена локација уклапа се и у распоред села у којима су уписани мартолози.

⁷² Село Котољевац било је дербенд, који је штитио кланце Преканац (Трешњевица), Малич и Маленица, а

случају доћи до повећања производње за четвртину и прихода хаса из Смедеревског санџака за 10.000 акчи (в. графикон бр. 1). Главни службеници Београдског надзорништва подржали су Рајакове предлоге, које је потом одобрила Порта.⁵⁹ Од Рајаковог закупа уговорена производња чистог сребра и бројност села на два радничка хаса нису мењани до краја 16. века.

Од закупа Чемерна већи део новца слат је у царску благајну, док је остатак био намењен за поправке јавних грађевина, за плате тврђавских посада и за припадности чланова рударске управе.⁶⁰

У неколико закупа из седамдесетих и осамдесетих година 16. века, наведена је сума од 21.840 акчи за трогодишње дневнице чланова рударске управе.⁶¹ Укупан износ дневница службеника од 20 акчи карактеристичан је за мање руднике сребра, у којима су била уобичајена дневна примања емина од 10 акчи, писара од 6 акчи и шафара – надзорника од 4 акче. Тај износ био би још мањи да емин и писар нису били задужени и за вођење хаса, па им је део новца исплаћиван и по том основу.⁶²

За несметано пословање рудника безбедност је била веома важна. М. Васић је у попису Смедеревског санџака из 1560. године, у пет села Нахије Ужице пронашао мартолозе, мартолоску браћу и синове, укупно 16 лица, повезаних с рудником Чемерно.⁶³ Број мартолоза, као и њихових синова, браће и братанаца, који су представљали резерву, био је, међутим, много већи. У поменутом дефтеру, они су у Ужичкој нахији уписани у 6,⁶⁴ а у Пожешкој у 5 села.⁶⁵ У свакој нахији формиран је по један буљук од 10 мартолоза и резерва од по 9 лица, што је укупно 38 уписаних.⁶⁶

Нахија Ужице					Нахија Пожега			
село	м	с. м	б. м	б. с	село	м	с. м	б. м
Б[ј]елуша	1	1			Шандра ⁶⁸	1	1	
Горња Брекова ⁶⁹	2				Горушица ⁷⁰	1		4
Добраче	2		1	1	Доњи Грабовац ⁷¹	1	1	
Котољевац ⁷²	3	1	2		Горња Котражица ⁷³	4		1
Латвица	1		1		Ошаница	3	1	1
Северово	1		2		УКУПНО	10	3	6
УКУПНО	10	2	6	1				

Табела 2.⁶⁷ Мартолози у нахијама Ужице и Пожега 1560. године.

У наредном периоду, број мартолоза је знатно повећан. Према дефтеру из 1572. године, они су уписани у 30 села и с резервом их је било укупно 60.⁷⁴

Сви активни мартолози рудника Чемерно, као и они из резерве уживали су слободне баштине, које су биле ослобођене десетка и свих шеријатских дажбина.⁷⁵ Може се претпоставити да су, попут осталих мартолоза који су штитили руднике током целе године, и мартолози Чемерна плаћали по кући један

златник (филурију), без обзира на то колико је одраслих и за рад способних мушких сродника живело у њој.⁷⁶

Када мартолоос више није могао да обавља службу, због смрти, старости или теже болести, наслеђивао га је најстарији пунолетни син, или неко од ближих рођака.⁷⁷ Уколико је до престанка службе дошло због занемаривања или напуштања исте, буљук је попуњаван погодном особом из неког другог села.⁷⁸

Крајем осамдесетих година 16. века привилегије мартолооса Чемерна биле су угрожене, па су они у два наврата упутили жалбе Порти, које је подржао и тадашњи емин и закупац рудника, тимарник Хаџи Синан из Ужица.⁷⁹ У њима се наводи да се у кадилуцима Ужице, Пожега и Чачак налази 50 слободних мартолооских баштина, које су онедавно локалне спахије, санџакбегове војводе, па чак и поједини емини настојали да опорезују, посебно након смрти неког од мартолооса. То је довело до осипања њиховог броја, занемаривања службе и осетног пада безбедности. Стога је Порта наредила надзорнику и кадији-инспектору Београдског надзорништва да утврде број мартолооса Чемерна и да ангажују нове до потребног броја, као и да њихове баштине више нико не угрожава.⁸⁰ Ипак, у првој деценији 17. века баштине мартолооса су опорезоване, мада у умањеном износу, а приход од њих припао је мукати Чемерно.⁸¹

На основу до сада наведеног може се закључити да је рудник Чемерно био мали рудник сребра, али да је имао значајну пратећу производњу олова, као и посебне руднике гвожђа, а можда и бакра. За османску администрацију рудник је очито био вредан улагања, јер су му додељена два радничка хаса, обезбеђени мартолооси и статус самосталне мукате, што су услови које је имало свега 25–30 рудника у Румелији.

До када је рудник Чемерно радио, не можемо тачно да утврдимо. Чињеница је да је био активан у првим деценијама 17. века, али због недостатка релевантних извора не знамо да ли је затворен пре или током Бечког рата (1683–1699), тек у закупима из ратног и поратног периода у закупу Чемерно више се не помиње рудник, већ само његов хас, тј. приходи од села.⁸²

Рудник гвожђа у подножју Троглава код Лопатнице вероватно је обновљен у време аустријске управе (1718–1738),⁸³ или након поновног успостављања османске власти и радио је до пред крај 18, а можда и почетком 19. века. То се може закључити из сведочанстава које је 1876. године, пролазећи тим крајем, забележио Милан Ђ. Милићевић, као и из очуваности тих топионица и њихових троскишта.⁸⁴

данас је део села Ступчевићи. Упореди: А. Аличић, *Турски кајасијарски њојиси*, III, 117–118.

⁷³ Од села Горња, Доња и Средња Котражица формирано је село Котраже, данас Котража.

⁷⁴ Писар често није правио разлику између активних мартолооса и резерве, па се због тога нисмо упуштали у разраду ових података. О распореду мартолооских села види: Д. Булић, „Земље” *Моравице*, 254–255.

⁷⁵ *IE*, Maden I, No 15.

⁷⁶ С. Катић, „Стварање мартолооских одреда у копаоничким рудницама Плана, Заплана и Беласица”, *Крушевачки зборник* 13 (2009), 73–77.

⁷⁷ MAD 2775, s. 1828.

⁷⁸ Два случаја напуштања службе забележена су међу мартолоосима Чемерна 1566. године у селима Брекова и Котољевац (MAD 2775, s. 1838/1, 1838/2). Према попису из 1560, мартолоос из Брекова није имао за службу дорасле сроднике, док су мартолоосу Николи, сину Ђуре из Котољевца, у мартолооској резерви били син Манојло и брат Рајко (TD 316, s. 471, 492). Шест година касније за Николу се наводи да је напустио службу и отишао, очигледно без одобрења власти, јер је уместо њега постављен извесни Рајак из села Горња Лука (MAD 2775, s. 1838/2). Он је очигледно предано обављао ову дужност, јер се 1586. године, као једини мартолоос у поменутом селу наводи његов син Рајко (TKGM. KKA, TD 168 (184) s. 143a).

⁷⁹ MAD 2707, s. 2; D.BŞM, d. 67, s. 18.

⁸⁰ *IE*, Maden I, No 15.

⁸¹ MAD 2707, s. 2.

⁸² Р. Тричковић, *Београдски њашалук 1687–1739*, приредио Н. Шулетић, Београд 2013, 233.

⁸³ О присуству Аустријанаца на Чемерну сведочи топоним Белендор(ф) у засеоку Бошковићи села Осоница, на којем су уочени остаци рударских и топионичарских радова (Подаци из документације Народног музеја у Чачку, преузето из: Д. Булић, „Земље” *Моравице*, 179).

⁸⁴ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876; В. Симић, *Рударство њвожђа*, 169.

**ПРИЛОГ:
ПОПИС ХАСА РУДНИКА ЧЕМЕРНО
ИЗ 1592. ГОДИНЕ⁸⁵**

2.) дефтер појединачних прихода од ушура на житарице и осталог,⁸⁶ као и других такси с хасова рудника Чемерно, од 1. Невруза, који је био 16. Цумаделахира 1000. године (30.03.1592) у држању Пирија емина, у периоду закупа сара-ча Насуха

село Горичани (*Goričan*)

од прихода Драгојло Радич, од вредности жита и осталих такси 360
од прихода Богдан Раша, од вредности жита и осталог 450
од прихода Радул Петре, од вредности жита и осталог 340
од прихода Јован Рашко, од вредности жита и осталог 250
од прихода Предан Рајко, од вредности жита и осталог 280
од прихода Младен Балтић, од вредности жита и осталог 300
укупно 1980

село Ђурковце/и (*Ђurkofce*)

од прихода Рајчин Радосав, од вредности жита и осталог и других такси 430
од прихода Никола Јован, од вредности жита и других такси 410
од прихода Вујица Вукодраг, од вредности жита и осталог 430
од прихода Радан Вукоје, од вредности жита и осталог 390
од прихода Бајо Ребрић, од вредности жита и осталог 415
од прихода Рајко Вукоје, од вредности жита и осталог 320
од прихода Вукој Иван, од вредности жита и осталог 300
од прихода Михајло Селак, од вредности жита и осталог 415
од прихода Вукодраг Драгиша, од вредности жита и осталог 220
од прихода Радоје Истепан, од вредности жита и осталог 85
3.) од прихода Радивој Пеја, од вредности жита и осталог 300
укупно 3715

село Богутовац (*Bogutofca*)

од прихода Богдан Јован, од вредности жита и осталог 620
од прихода Рајак Рајин, од вредности жита и осталог 263
од прихода Радул Рајко, од вредности жита и осталог 670
од прихода Рађа Радоје, од вредности жита и осталог 540
од прихода Вукосав, од вредности жита и осталог 282
од прихода Цветоје Марко, од вредности жита и осталог 372
од прихода Вук Шаин, од вредности жита и осталог 230
од прихода Радивој, од вредности жита и осталог 560
од прихода Радан калуђер, од вредности жита и осталог 362
од прихода Пеја Цветко, од вредности жита и осталог 520
од прихода Ђура Зорко, од вредности жита и осталог 245
од прихода Вујица доселац, од вредности жита и осталог 205
од прихода Радосав ковач, од вредности жита и осталог 265
укупно 5134

село Околац (*Okolaç*)

од прихода Драгојло Грбац, од вредности жита и осталог и других такси 370
од прихода Павле Илић, од вредности жита и осталог 320
од прихода Радука Радич, од вредности жита и осталог 460
од прихода Рајак Младен, од вредности жита и осталог 440

⁸⁵ КК, Maden Kalemi, d. 5168/2, s. 2–12.

⁸⁶ Тип дефтера, који садржи дажбине сваког појединца, представља извод из пописа санцака, а поред хасова био је уобичајен и за зеамете и тимаре. Међутим, за разлику од опш-тих пописа, чији су преписи слати у престоничку дефтерхану и тако већином сачувани, ова врста дефтера остајала је на терену, па их данас у архивима има веома мало. То нас је и определило да поменути дефтер у целисти објавимо као прилог раду.

4.) од прихода Цветко Радивој, од вредности жита и осталог 250
од прихода Вукоје Никола, од вредности жита и осталог 320
од прихода бадухаве поменутог села 300
укупно 2460

село Пилатовићи (Pilatovik)

од прихода Градац Цветко, од вредности жита и других такси 570
од прихода Радосав Вукоје, од вредности жита и осталог 445
од прихода Павун Драгиша, од вредности жита и осталог 450
од прихода Крагуј Билић, од вредности жита и осталог 410
од прихода Радован Вуксан, од вредности жита и осталог 465
од прихода Јован Радукич, од вредности жита и осталог 330
од прихода Радоје Вуксан, од вредности жита и осталог 350
од прихода читлука Диване Курд, од вредности жита и осталог 485
од прихода читлука Хаџи Синан, од вредности жита и осталог 500
укупно 4005

село Саовци (Saofça)

од прихода Цветко Никић, од вредности жита и осталог и других такси 367
од прихода Предан Радич, од вредности жита и осталог 291
од прихода Павун Вукодраг, од вредности жита и осталог 647
од прихода Вучихна Хрејак, од вредности жита и осталог 304
од прихода Цветоје Грбан, од вредности жита и осталог 467
од прихода Никола Радоје, од вредности жита и осталог 146

5.) од прихода Милашин Новак, од вредности жита и осталог 635
од прихода Вукман Радосав, од вредности жита и осталог 302
од прихода Преја одбачен (*el-merdud*)⁸⁷ од вредности жита и осталог 554
од прихода Радосав Вукоман, од вредности жита и осталог 302
од прихода Војин Иван, од вредности жита и осталог 205
од прихода Ђура Радашин, од вредности жита и осталог 365
од прихода Цветко Павловић, од вредности жита и осталог 250
од прихода Вукмир Радосав, од вредности жита и осталог 290
укупно 5190⁸⁸

село Лопаш (Loraş)

од прихода Степан Живко, од вредности жита и осталог и других такси 457
од прихода Која Смољан, од вредности жита и осталог 565
од прихода Радосав Божко, од вредности жита и осталог 527
од прихода Радосав Милован, од вредности жита и осталог 416
од прихода Манојло Радул, од вредности жита и осталог 223
од прихода Дабижив Радул, од вредности жита и осталог 382
од прихода Велимир Дејан, од вредности жита и осталог 465
од прихода Вукоје доселац, од вредности жита и осталог 180
укупно 3215

село Вранеш (Viraneş)

од прихода Вукац Радосав, од вредности жита и осталог 620
од прихода Вукоје Јаков, од вредности жита и осталог 720
6.) од прихода Радован Милован, од вредности ушура и осталог 540
од прихода Петко Радул, од вредности ушура и осталог 145
од прихода Радивој Грубач, од вредности ушура и осталог 760
од прихода Стојан Обрад, од вредности ушура и осталог 610
од прихода Рајак Радохна, од вредности ушура и осталог 715
од прихода Манојло Радоје, од вредности ушура и осталог 730

⁸⁷ Није јасно због чега је Преја за-
служио надимак који значи одбачен,
презрен, изопштен.

⁸⁸ Тачан износ је 5125 акчи.

од прихода Лазар Рајко, од вредности ушура и осталог 470
од прихода Радивој Пеја, од вредности ушура и осталог 410
од прихода Вукоје Владисав, од вредности ушура и осталог 550
од прихода Рајак Радосалић, од вредности ушура и осталог 620
од прихода Стојко ковач, од вредности ушура и осталог 600
од прихода Радич Билић, од вредности ушура и осталог 520
од прихода Лепоје Петковић, од вредности ушура и осталог 600
од прихода Јован Милко, од вредности ушура и осталог 560
укупно 9160

село Драгосињици (*Dragosinče*)

од прихода Рајко Станко, од вредности ушура и осталог 258
од прихода Петар Павле, од вредности ушура и осталог 500
од прихода Милош Петре, од вредности ушура и осталог 447
од прихода Ковач доселац, од вредности ушура и осталог 244
од прихода Рача Јован, од вредности ушура и осталог 618
од прихода Степан Радич, од вредности ушура и осталог 620
од прихода Илија Степан, од вредности ушура и осталог 800
од прихода Ђура Ђуша, од вредности ушура и осталог 400
7.) од прихода Вукдраг Манојло, од вредности ушура и осталог 760
од прихода Радосав Милија, од вредности ушура и осталог 800
од прихода Малета Видовић, од вредности ушура и осталог 860
укупно 6307

село Милатовићи (*Milatovik*)

од прихода Рајак Павун, од вредности ушура и осталог 775
од прихода Радосав Радука, од вредности ушура и осталог 775
од прихода Петре доселац, од вредности ушура и осталог 775
од прихода Рајак Радич, од вредности ушура и осталог 680
од прихода Војин Бранко, од вредности ушура и осталог 650
од прихода Иван Јаков, од вредности ушура и осталог 400
од прихода Живко Огњан, од вредности ушура и осталог 455
од прихода Павле Вукман, од вредности ушура и осталог 400
од прихода Манојло Малета, од вредности ушура и осталог 280
укупно 5190

село Котража (*Kotraja*)

од прихода Рајан Грубан, од вредности ушура и осталог 300
од прихода Радосав Вуча, од вредности ушура и осталог 630
од прихода Радука Станко, од вредности ушура и осталог 540
од прихода Вукоман Вукосав, од вредности ушура и осталог 540
од прихода Војин Цветко, од вредности ушура и осталог 470
од прихода Стојан Петко, од вредности ушура и осталог 290
од прихода Вранеш Вучихна, од вредности ушура и осталог 400
од прихода Живко Милош, од вредности ушура и осталог 520
8.) од прихода Живко Ђура, од вредности ушура и осталог 620
од прихода Дука Радојица, од вредности ушура и осталог 800
од прихода Вук Радосав, од вредности ушура и осталог 625
од прихода Радул Радоје, од вредности ушура и осталог 760
од прихода Вукоје Радосав, од вредности ушура и осталог 800
од прихода Јован Војин, од вредности ушура и осталог 740
од прихода Хреља Радука, од вредности ушура и осталог 550
од прихода Јован Влатко, од вредности ушура и осталог 220
од прихода Вукоман Пеја, од вредности ушура и осталог 200

од прихода бадухаве становника поменутог села 350
укупно 9355

село Вучковица (Viçkofça)

од прихода Вукман Радул, од вредности ушура и других такси 610
од прихода Цветко Павле, од вредности ушура и осталог 520
од прихода Вуја Милаш, од вредности ушура и осталог 575
од прихода Добровој Ракић, од вредности ушура и осталог 410
од прихода Радосав Вучко, од вредности ушура и осталог 650
од прихода Дујко Алан, од вредности ушура и осталог 400
од прихода Лазар Малета, од вредности ушура и осталог 500
од прихода Радивој Пеја, од вредности ушура и осталог 630
од прихода Живко Марко, од вредности ушура и осталог 510
од прихода Хрејак Вуја, од вредности ушура и осталог 650
од прихода Радиша Петковић, од вредности ушура и осталог 620
од прихода Хрејак Петковић, од вредности ушура и осталог 560
од прихода Радосав Раденко, од вредности ушура и осталог 400
од прихода Раја Војин, од вредности ушура и осталог 460
9.) од прихода Милутин Марко, од вредности ушура и осталог 390
од прихода бадухаве поменутог села 360
укупно 9080⁸⁹

село Лиса (Lisa) дербенд

од прихода Јован Милосав, вредност дербендских дажбина 450
од прихода Петак Петре, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Јаков Радоје, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Рајин Петре, вредност дербендских дажбина 230
од прихода Илија Јован, вредност дербендских дажбина 380
од прихода Обрад Братул, вредност дербендских дажбина 110
од прихода Вукој Братул, вредност дербендских дажбина 230
од прихода Петко Драгиша, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Вукдраг Вукман, вредност дербендских дажбина 340
од прихода Радоје Петар, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Рајан Радосав, вредност дербендских дажбина 400
од прихода Радуде Радул, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Радиша, вредност дербендских дажбина 400
од прихода Драгиша Петко, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Ивша Ракић, вредност дербендских дажбина 110
од прихода Радосав Каран, вредност дербендских дажбина 240
од прихода Огњан Павле, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Зован Раденко, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Вукдраг Радивој, вредност дербендских дажбина 460
од прихода Селак Предраг, вредност дербендских дажбина 211
од прихода Преја Ђура, вредност дербендских дажбина 200
од прихода поп Јован, вредност дербендских дажбина 190
10.) од прихода Рајин Цветко, вредност дербендских дажбина 190
од прихода Вук Васил, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Рајак Гордан, вредност дербендских дажбина 400
од прихода Војин Радан, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Никола Радивој, вредност дербендских дажбина 400
од прихода Вукоман Радука, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Павун Степан, вредност дербендских дажбина 230
од прихода Радован Вучета, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Радивој Добросав, вредност дербендских дажбина 200

⁸⁹ 8245

од прихода Вукдраг Милета, вредност дербендских дажбина 100
од прихода Херак Радосав, вредност дербендских дажбина 210
од прихода Радован Радич, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Савуле Миленко, вредност дербендских дажбина 280
од прихода бадухаве поменутог села 2120
укупно 11281

село Луке (*Luke*) дербенд

од прихода Рајча Никола, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Живко Јанко, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Станимир, вредност дербендских дажбина 290
од прихода Радул, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Радосав, вредност дербендских дажбина 350
од прихода Војин, вредност дербендских дажбина 280
од прихода Вукоје Иван, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Душман Радул, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Пеја Милко, вредност дербендских дажбина 400
од прихода Вукдраг, вредност дербендских дажбина 240
11.) од прихода Вукман, вредност дербендских дажбина 240
од прихода Вучихна, вредност дербендских дажбина 320
од прихода поп Радосав, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Стојан, вредност дербендских дажбина 560
од прихода Владисав, вредност дербендских дажбина 110
од прихода Радан, вредност дербендских дажбина 190
од прихода Јанко, вредност дербендских дажбина 250
од прихода Младен, вредност дербендских дажбина 240
од прихода Живко, вредност дербендских дажбина 100
од прихода Вучихна, вредност дербендских дажбина 240
од прихода Цветко, вредност дербендских дажбина 100
од прихода Продан, вредност дербендских дажбина 240
од прихода бадухаве поменутог села 520
укупно 6550

село Осаница (*Osanića*) дербенд

од прихода Вучихна, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Никола, вредност дербендских дажбина 280
од прихода Петош, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Вукман, вредност дербендских дажбина 190
од прихода Цветко, вредност дербендских дажбина 160
од прихода Јаков, вредност дербендских дажбина 100
од прихода Илија, вредност дербендских дажбина 110
од прихода Вуковој, вредност дербендских дажбина 320
од прихода Соја, вредност дербендских дажбина 160
од прихода Манојло, вредност дербендских дажбина 120
од прихода Вујча, вредност дербендских дажбина 120
од прихода Раја, вредност дербендских дажбина 180
12.) од прихода Добромир, вредност дербендских дажбина 220
од прихода Радиша, вредност дербендских дажбина 130
од прихода Стојан, вредност дербендских дажбина 110
од прихода Рајак, вредност дербендских дажбина 150
од прихода Радосав, вредност дербендских дажбина 210
од прихода Вујич, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Радохна, вредност дербендских дажбина 200

од прихода Русмир, вредност дербендских дажбина 100
од прихода Радивој, вредност дербендских дажбина 300
од прихода Хреља, вредност дербендских дажбина 200
од прихода Рајак, вредност дербендских дажбина 330
од прихода Радосав дунђер, вредност дербендских дажбина 230
од прихода бадухаве поменутог села 300
укупно 4940

од прихода пашњака рудника Чемерно, годишње 600
УКУПНО приход поменутих хасова 88 161

од прихода пазарне таксе касабе Чемерно 240
од прихода ушура на сребро рудника Чемерно и четвртине ковнице
новца у готовини за шест година по 16 666 дирхема, миријски ушур 9323⁹⁰
УКУПНО 97 740

Пошћис: Написано са знањем убогог Синана, кадије Београда, муфетиша *йечайи*

⁹⁰ Ставка од 16.666 дирхема сребра представља годишњи износ раније поменутих трогодишњих закупа од 50.000, односно шестогодишњих од 100.000 дирхема сребра. У то време, 16.666 дирхема сребра вредело је 93.230 акчи, а државна десетина наведене 9323 акче.

Srdjan Katić

Summary

MINING AT ČEMERNO AND TROGLAV (16th-17th CENTURIES)

The mine of Čemerno was named after a mountain. It was located on its western slopes, near the village of Osonica. It was opened in 1558, and soon the works also started on the northern slopes of the mountain of Troglav. Both mountains made a unique mining region.

Mining works were carried out on lead-zinc mine sites, and the excavated ore was melted in smelt-eries to obtain silver and lead. The annual production of silver was not large, about 50 kilograms on average. Two iron mines operated at Troglav, too.

Two işçi hass, out of 15 villages in the *nâhiye* of Požega in the *sancak* of Smederevo and out of 10 vil-lages in the *nâhiye* of Stari Vlah in the *sancak* of Bosnia belonged to the mine of Čemerno, and a unit of *martolos* was assigned to it as security. The mine and the *hâs* of Čemerno were together leased for the pe-riod of three years, and from 1588 for the period of six years. Almost all lessees were Muslims, and only the headman (knez) Rajak is mentioned as a Christian.

Silver and lead mines stopped their operation in the 17th century, while the iron mine operated in the 18th century as well, and probably even at the beginning of the 19th century.